

UOT 31

ORCID: 0009-0001-8009-8356

DOI: 10.52094/JVCT4312

Elnur Rövşən oğlu Bədəlzadə  
Azərbaycan Dövlət Mədəniyyət və İncəsənət Universiteti  
Magistrant  
[elnur.r.badalzade@gmail.com](mailto:elnur.r.badalzade@gmail.com)

## RƏQƏMSAL ETNOQRAFIYA: SOSIAL ŞƏBƏKƏLƏRDƏ RİSK QRUPUNA DAXİL OLAN GƏNCLƏRİN ÜNSİYYƏT MODELƏRİ VƏ VİRTUAL DAVRANIŞ DATALARININ ANALİZİ

**Xülasə:** Bu məqalə rəqəmsal etnoqrafiya və qarışıq metod yanaşması əsasında sosial şəbəkələrdə risk qrupuna daxil olan gənclərin ünsiyyət modellərini, simvolik kodlarını və virtual davranış göstəricilərini təhlil edir. Araşdırmada onlayn disinhibisiya effekti, görünürlük kapitalı, şifrlə dil, vizual status markerləri və qrup psixologiyasının rəqəmsal mühitdə risk davranışını necə formalaşdırdığı göstərilir. Məqsəd platforma davranış datalarını etik sərhədlər daxilində ölçülə bilən indikatorlara çevirməklə erkən xəbərdarlıq və profilaktik müdaxilə üçün elmi çərçivə təqdim etməkdir. Məqalədə fərdi etikətləməyə deyil, anonimləşdirilmiş tendensiya monitorinqinə əsaslanan “rəqəmsal profilaktika” modelinin vacibliyi önə çəkilir.

**Açar sözlər:** rəqəmsal etnoqrafiya, sosial şəbəkələr, risk qrupunda olan gənclər, ünsiyyət modelləri, virtual davranış, rəqəmsal profilaktika.

Son onillikdə gənclərin ünsiyyət ekosistemi “küçə”nin fiziki coğrafiyasından çıxaraq qismən platforma coğrafiyasına (qısa video lentləri, qruplar, kanallar, mesajlaşma) transfer olunub. Bu transfer təkcə kanalların dəyişməsi deyil: ünsiyyətin ritmi, simvolik repertuarı (emoji, vizual jestlər, musiqi şablonları), status iyerarxiyası (“baxış”, “bəyənmə”, “paylaşım”), həmçinin davranışın “qanunsuzluq illüziyası”nı gücləndirən psixoloji mexanizmlər də yenilənib. Onlayn mühitdə anonimlik və “avtoritetin minimallaşması” kimi faktorların davranışı daha sərbəst (bəzən aqressiv və riskli) edə bilməsi “onlayn disinhibisiya effekti” ilə izah olunur.

Bu məqalə netnoqrafik (rəqəmsal etnoqrafik) yanaşma ilə riskə həssas gənclərin sosial şəbəkələrdə ünsiyyət modellərini ölçülə bilən göstəricilərə çevirən, eyni zamanda həmin göstəricilərin mənasını itirmədən şərh edən qarışıq metod (keyfiyyət + kəmiyyət) çərçivəsi təqdim edir. Netnoqrafiyanın müasir tərifində mədəni anlayış əldə etmək üçün müşahidə, rəqəmsal izlər və (zəruri olduqda) elisitasiya kimi mənbələrin sistemli istifadəsi vurğulanır. Məqalənin əsas nəticəsi “rəqəmsal profilaktika” ideyasının – platforma davranış datalarının etik sərhədlər daxilində erkən xəbərdarlıq və preventiv müdaxilə dizaynına çevrilə bilməsinin – konseptual modelidir.

Rəqəmsal platformalar gənclərin sosial həyatı üçün sadəcə “ünsiyyət vasitəsi” olmaqdan çıxıb, sosiallaşmanın meydanına çevrilib. Bu meydanda statusun dili də dəyişir: ənənəvi mühitdə nüfuz çox vaxt fiziki yaxınlıq, reputasiya və yerli şəbəkələr üzərindən qurulurdusa, rəqəmsal mühitdə nüfuz “görünürlük kapitalı” (baxış, bəyənmə, paylaşım, izləyici artımı) və platformanın tövsiyə sistemində yuxarıda qalmaqla ölçülür. Bu ölçü vahidlərinin psixoloji ekvivalenti də var: yeniyetmələrdə “bəyənmə” kimi kəmiyyətləşmiş sosial təsdiqin davranış seçimlərinə təsir etdiyi və mükafat sistemləri ilə əlaqəli neyro-reaksiyaları gücləndirə bildiyi eksperimental tədqiqatlarda göstərilib.

Risk qrupuna daxil olan gənclər (burada “risk” sosial kənarlaşma, aqressiya, özünə/başqasına zərər, zorakılığın normallaşdırılması, qeyri-qanuni fəaliyyətlərin romantizasiyası kimi spektrdə anlaşılır) üçün bu ekosistem ikiqat həssasdır: bir tərəfdən platformalar sosial əlaqə və dəstək verə bilər, digər tərəfdən isə “qanunlardan azad zona” illüziyası yarada bilər aşağı nəzarətli, sürətli və anonim interaksiyalar risk davranışını asanlaşdırır bilər. Onlayn mühitdə insanların real həyatda etməyəcəyi qədər özünü açması və ya davranışının artmasını; bunun anonimlik, görünməzlik, asinxronluq və avtoritetin minimallaşması kimi amillərin kəsişməsi ilə formalaşma bilməsini izah edir.

Eyni zamanda, cinayət subkulturasının bir hissəsi qlobal miqyasda vizual və platforma-dilinə uyğunlaşır: Europol-un xəbərdarlıq sənədində sosial media paylaşımının bəzən qeyri-qanuni fəaliyyətləri “qlamurlaşdırdığı”, azyaşlıların cəlbi və tapşırıqlanmasında onlayn kanalların rol oynadığı, hətta bəzi bazarlarda azyaşlıların istismar olunduğu qeyd olunur. Bu, fiziki mühitin dinamikasının rəqəmsal məkanda tam kopyası deyil, lakin “rəqəmsal vitrinin” (qısa videolar, hekayələr, şərhələr) normativ təsir gücünü göstərən mühüm siqnaldır. Azərbaycan kontekstində bu transformasiyanın bazası – yəni internet və sosial

media penetrasiyası – artıq kütləvi səviyyəyə yaxındır. “Digital 2025: Azerbaijan” hesabatı 2025-in əvvəlində internet istifadəçilərini 9.23 milyon (penetrasiya 89.0%), sosial media istifadəçi identiklərini isə 6.73 milyon (əhalinin 64.9%-i ekvivalenti) kimi təqdim edir. Bu miqyas gənclərin gündəlik sosial təcrübəsinin əhəmiyyətli hissəsinin platforma dizaynı və platforma mədəniyyəti tərəfindən formalaşdırıla biləcəyini göstərir.

### **Netnoqrafik yanaşma və data toplanması**

Netnoqrafiya klassik etnoqrafiyanın “sahə işi” məntiqini rəqəmsal sahəyə keçirir, lakin sadəcə “onlayn müşahidə” ilə məhdudlaşmır: məqsəd onlayn ünsiyyətin içindəki mədəni mənaları, simvolların status funksiyasını və qrup sərhədlərini sistemli şəkildə anlamaqdır. Müasir metodoloji tərifdə netnoqrafiya mədəni anlayış üçün müşahidə, rəqəmsal izlərin istifadəsi kimi təqdim edilir; bu yanaşma həm rigor, həm də dəyişən texno-mədəni mühitə adaptasiya tələb edir.

Bu məqalənin çərçivə metodologiyası iki xətti birləşdirir:

Birinci xətt keyfiyyət xəttidir: “passiv müşahidə” (məsələn, ictimai kontentin izlənməsi, şərh dinamikasının izlənməsi, qrup dilinin daxili qaydalarının qeydə alınması) və “məzmun analizi” (vizual və mətn elementlərinin kodlaşdırılması) vasitəsilə gənclərin ünsiyyət repertuarı mədəni fenomen kimi şərh olunur. Burada riski yüksəldən mərkəzi mexanizmlərdən biri platforma arxitekturasıdır: sonsuz sürüşdürmə, avtomatik oynatma, push bildirişləri və yüksək dərəcədə fərdiləşdirilmiş tövsiyə sistemləri diqqəti “avtopilot rejimi”nə keçirə, kompulsiv istifadəni stimullaşıra bilər. Avropa Komissiyasının 2026-cı il press-relizi TikTok-un bu tip dizayn xüsusiyyətləri ilə bağlı risk qiymətləndirməsinin yetərsizliyinə dair ilkin nəticəni qeyd edir və bu dizaynın xüsusilə azyaşlılar və həssas qruplar üçün zərər riski daşdığını vurğulayır.

İkinci xətt kəmiyyət xəttidir: passiv müşahidə ilə toplanan rəqəmsal izlər (məsələn, şərh sayı, baxış/bəyənmə nisbətləri, post tezliyi, hashtag repetisiyası, dil markerlərinin tezliyi, emoji sıxlığı, vizual status markerlərinin payı) strukturlaşdırılaraq statistik analizə hazırlanır. Bu, “mədəni mənanın ölçülməsi” deyil, mədəni mənanın daşıyıcılarının (kodların) görünmə tezliyinin və bir-biri ilə birlikdə çıxma ehtimalının ölçülməsidir.

Etik çərçivə isə metodologiyanın ayrılmaz hissəsidir. Rəqəmsal etnoqrafiyada xüsusən “ictimai-özəl sərhədi”, “zərər riski” kimi məsələlər aktualdır; kiçik, qapalı və ya gizli qrup mühitlərində etik qərarların situativ, amma strukturlaşdırılmış mexanizmlə verilməsi tövsiyə olunur. Azərbaycan seqmenti üçün “keys” yanaşması burada real platforma göstəriciləri üzərində

qurulur. 2025-in əvvəlində Instagram-ın reklam alətlərinə əsasən ölkədə 4.10 milyon istifadəçisi olduğu; TikTok-un isə 18+ auditoriya üzrə 6.73 milyon istifadəçi göstəricisi verdiyi qeyd olunur (bu göstəricilərin reklam auditoriyası və “identiklər” olması səbəbilə unikal fərdləri tam ifadə etməyə biləcəyi də ayrıca vurğulanır). Yəni, qısa video mədəniyyəti (TikTok/Reels) həm “görünürlük”, həm də “tövsiyə mexanikası” baxımından yerli gənclik ünsiyyətinin əsas kanallarındandır.

Simulyasiya edilmiş korpus belə təsəvvür edilir: 12 həftəlik müşahidə pəncərəsində Azərbaycan seqmentindən seçilmiş ictimai TikTok video lentləri və Instagram Reels nümunələri, üstəlik həmin kontentə yazılmış ictimai şərhlər. Məqsəd “risk qrupunu ifşa etmək” deyil; məqsəd dilin və vizual simvolların hansı kombinasiyada “biz–onlar” sərhədi yaratdığını, hansı kombinasiyada isə “güc nümayişi” və status performansı qurduğunu görməkdir.

Simulyasiya nəticələrinin əsas istiqamətləri üç istiqamətdə toplanır:

Birinci istiqamət “şifrəli dil”dir. Yeniyyətə peer qruplarında dil sosial sərhəd çəkmə mexanizmidir: kiminsə “daxili” olduğunu müəyyən edən detal çox vaxt lüğət seçimi, üslub, qısaltma, intonasiya və ya platformaya məxsus işarələr ola bilər. Adolesan qruplarda kateqoriyaların və fərqləndiriciliyin qurulmasında dil resurslarının rolunu vurğulayan klassik sosiolinqvistik yanaşma bu məntiqi gücləndirir. Rəqəmsal məkanda buna əlavə olaraq “alqoritm şüuru” ilə formalaşan kodlaşdırma da daxil olur: istifadəçilər bəzən platforma moderasiyasından yayınmaq üçün sözləri dəyişir, yeni söz formaları yaradır və ya vizual işarələrdən yararlanır; TikTok kontekstində bu cür praktikaların kontent moderasiya sistemlərinə reaksiya olaraq yarandığı və istifadəçilərin davranışının “alqoritm oxumaq” cəhdləri ilə bağlı olduğu keyfiyyət müsahibələrə əsaslanan tədqiqatda göstərilir. Bu, risk qrupuna daxil olan gənclər üçün də kritikdir: çünki “şifrəli dil” bəzən sadəcə zarafat və trendləşmə deyil, qrup daxilində koordinasiya və kənara qarşı “səsin qapadılması” mexanizmi kimi işləyə bilər.

İkinci istiqamət “vizual status markerləri”dir. Qısa video mədəniyyətində status performansını çox vaxt sözlə deyil, kadrla anlatılır: brend loqoları, aksesuarlar, avtomobil estetikasına bağlı vizuallar, məkan seçimi, bədən dili və jest repertuarı. Bu elementlər “güc nümayişi” və ya “prestij” kodu kimi işləyərkən, platforma alqoritmik də həmin kontentin yayılmasını sürətləndirə bilər; çünki alqoritmik yayılma, qayda olaraq, yüksək saxlanma müddəti və reaksiyalarla bağlı siqnallarla qidalanır (məsələnin hüquqi qiymətləndirilməsi

ayrıca sahədir, burada sosioloji nəticə çıxarılır: dizayn, diqqət və görünürlük bir-birini bəsləyən dövr yaradır).

Üçüncü istiqamət “interaksiya formasının dəyişməsi”dir. Kiber-zorakılıq və aqressiv ünsiyyətin fərqləndirici tərəfi odur ki, rəqəmsal mühitdə təkrarlanma və yayılma asanlıığı (paylaşma/forward etmə, kontentin qalıcı izi), həmçinin şahid/auditoriya miqyasının böyüməsi zorakılığın sosial təsir radiusunu genişləndirir; PISA kontekstində zorakılığın ölçülməsi və nəticələri ilə bağlı təqdimatda OECD orta hesabla şagirdlərin 23%-nin ayda bir neçə dəfə zorakılığa məruz qaldığını, 8%-nin isə “tez-tez” zorakılığa məruz qaldığını qeyd edir. Kiber-zorakılığın yayılma diapazonu isə ölçmə metodundan asılı olaraq genişdir: OECD-nin icmal sənədində HBSC üzrə son sorğuda “son bir neçə ayda ən azı bir dəfə kiber-zorakılığa məruz qalma”nın 10 nəfərdən 1-dən çox olduğu; ölkələr üzrə böyük variasiyanın (məsələn, 15 yaş oğlanlar arasında 3%-dən 29%-ə qədər) mümkünlüyü; EU Kids Online 2020 üzrə orta hesabla 14% uşağın müəyyən tezlikdə kiber-zorakılıq yaşadığını qeyd edən nəticələr verilir. 130 WHO/Avropa da 2024 media-relizində 44 ölkə və region üzrə yeniyetmələrdə “kiberbullied olma”nın 15% (təxminən 6-da 1) səviyyəsində bildirildiyini yazır.

Bu fon üzərində simulyasiya edilmiş korpusdan alınan nümunəvi tezlik nəticələri belə təqdim oluna bilər (rəqəmlər illüstrativdir, metodun işləyişini göstərir, real populyasiya göstəricisi iddiası daşımır):

Göstəricilərin ən mühüm analitik dəyəri payların özündə deyil, birgə çıxma strukturlarındadır. Məsələn, “kollektiv kadr + vizual status markerləri” kombinasiyası “biz” sərhədini daha sərt çəkən dil ilə birləşəndə, kontent “komanda reputasiyası” kimi işləyə bilər; bu isə həm “kənara mesaj”, həm də “daxilə intizam” funksiyası daşıyır. Bu məqam “mədəni mənanın kəmiyyətlə qarşılaşdırılması” deyil, mədəni mənanın daşıyıcılarının sosial mexanizmlə bağlanmasıdır.

### **Virtual “exo-kamera” və qrup psixologiyası**

“Exo-kamera” metaforasını burada “echo chamber” (əks-səda kamerası) kimi oxumaq olar: istifadəçi eyni tip kontentlə təkrar-təkrar qarşılaşır, nəticədə normativ dünya kiçilir, alternativ sosial baxışlar zəifləyir. Sosial media ekosistemində echo chamber fenomeni həm intuitiv (hamı “öz kimilərin”in yanında qalır), həm də ölçülə bilən (şəbəkə modulluğu, qruplaşma indeksləri) bir problemdir. Nature-ın 2021-ci il xülasəsi istifadəçilərin “öz kimilərlə”

qruplaşmağa meyilləndiyini və kontent lentlərinin asan tənzimlənmədiyi platformalarda polarizasiyanın daha yüksək ola bildiyini vurğulayır. Cambridge University Press-in açıq icmal bölümü isə daha nüanslı nəticəyə gətirir: echo chamber və “filter bubble” (sıralama alqoritmlərinin filtr effektləri) ictimai polarizasiyanı artırır, lakin təsirin miqyası kontekstdən və ölçmə metodlarından asılıdır; bəzi tədqiqatlar sosial medianın hətta “zəif bağlar” vasitəsilə fərqli mövqelərə çıxışı artırır bildiyini göstərir. Yəni problem determinist deyil: alqoritm və sosial şəbəkə strukturu risk yarada da bilər, riskin qarşısını alan “qarşı-kontent” dizaynına da imkan verə bilər.

Risk qrupuna daxil olan gənclər üçün echo-kamera iki kanalla təhlükəli ola bilər. Birinci kanal “sosial izolyasiya”dır: platforma daxilində qrup norması sərtləşdikcə, gəncin real dünyadakı müəllim, valideyn, məktəb kimi normativ institutlarla əlaqəsi zəifləyə bilər. İkinci kanal “radikallaşma və kriminal şəbəkələrə yaxınlaşma” riskidir: rəqəmsal alətlər, xüsusən şifrəli mesajlaşma xidmətləri və populyar tətbiqlər gənclərin cəlb etmək üçün istifadə olunur. Avropa Parlamentinin 2025 brifinqi azyaşlıların cəlbində və ünsiyyətdə şifrəli mesajlaşma, tətbiqlər və hətta video oyunlar kimi rəqəmsal vasitələrdən istifadənin artdığına dair “aydın trend” qeyd edir. Europol sənədi də sosial media paylaşımının qeyri-qanuni fəaliyyətləri “qlamurlaşdırması” və azyaşlıların istismar olunduğu bazarların mövcudluğunu vurğulayır. Bu paralel gənclik mədəniyyətinin bütünlüklə kriminal olduğu anlamına gəlmir; lakin gənclik ünsiyyətinin platformalaşması kriminal aktorların da “platforma dili”nə keçdiyini göstərir.

Bu ekosistemdə “bəyənmə” və “baxış”ın sosial valyutaya çevrilməsi ayrıca psixoloji mexanizmdir. Sherman və həmkarlarının yeniyetmələr üzərində Instagram-a bənzər eksperimental dizaynla apardığı fMRI tədqiqatı “çox bəyənilən” fotoların daha çox bəyənilmə ehtimalını artırdığını və mükafat emalı, sosial idrak, imitasiya və diqqətlə əlaqəli neyro regionlarda artmış aktivliklə assosiasiya oluna bildiyini göstərir. Bu tapıntı “like”ın sadə UI elementi olmadığını, yeniyetmə üçün performativ reputasiya ölçüsü kimi işləyər bildiyini izah edir. Bu reputasiya ölçüsü platformanın dizaynı ilə gücləndirilir: Avropa Komissiyasının 2026 press-relizi TikTok kimi platformalarda sonsuz sürüşdürmə və yüksək fərdiləşdirilmiş tövsiyə sisteminin “mükafatlandırma dövrü” yaradaraq kompulsiv davranış və özünə nəzarətin zəifləməsi riskini artırır biləcəyini qeyd edir.

Nəhayət, bu dinamikaya “dil” də bağlanır: emoji və digər vizual-semiotik alətlər tanınma performansının sürətli koduna çevrilir. Bu, risk qrupuna daxil

olan gənclərdə “mən kiməm” sualına platforma içi cavabların (qrup-aidiyyəti, status, “bizə oxşayanlar”) daha cazibədar ola biləcəyini izah edən mikro-mexanizmdir.

Bu məqalənin yekun tezisi budur ki, sosial şəbəkələrdə gənclərin ünsiyyət modellərini izləmək yalnız “monitorinq” deyil, elmi əsaslı və etik çərçivəli “profilaktika” (önləmə) üçün infrastruktur yarada bilər. Lakin bu, fərdlərin izlənməsi və ya etikətlənməsi ilə deyil, riskli tendensiyaların erkən aşkarı və ictimai müdaxilələrin dizaynı ilə işləməlidir.

### **Ədəbiyyat siyahısı**

#### *Azərbaycan dilində*

1. Gənclər ölkənin sosial-iqtisadi, siyasi və mədəni həyatında fəal iştirak edirlər (<https://www.azerbaijan-news.az/az/posts/detail/gencler-olkenin-sosial-iqtisadi-siyasi-ve-medeni-heyatinda-feal-istirak-edirler-1>)

2. Azərbaycanda sosial mediaya yaş məhdudiyyəti tətbiq ediləcək Azərbaycanda sosial şəbəkələrdə qeydiyyat üçün yaş məhdudiyyəti tətbiq olunacaq (<https://report.az/en/domestic-politics/azerbaijan-to-introduce-age-restrictions-for-social-media-registration>).

3. Azərbaycanda riskli gənclərə sosial dəstək və profilaktika infrastrukturunun inkişafı. <https://apa.az/social/risk-qrupunda-olan-gencler-ucun-yeni-sosial-xidmet-infrastrukturunu-yaradilir-529797>)

#### *İngilis dilində*

4. An ethnographic exploration of ethno-religious minority youths' digital practices(<https://academic.oup.com/jcmc/article/28/6/zmad037/7287018>)

5. Young People on the Edge: An Ethnographic Exploration of the Interplay between Online and Offline Lives(<https://www.scup.com/DOI/full/10.18261/ntu.5.2.7>)

6. Social networks of at-risk youth(<https://repub.eur.nl/pub/135477/dissertation-lois-schenk.pdf>)

7. <https://datareportal.com/reports/digital-2025-azerbaijan> by Simon Kemp

#### *Rus dilində*

8. Социальные сети в Азербайджане: момент перелома (<https://www.bakunetwork.org/ru/news/analytics/14597>) – Социальные сети в Азербайджане, молодежная культура və risklər (Instagram, TikTok).

9. Перспективы использования анализа социальных сетей для изучения этнокультурной идентичности подростков (<https://npsyj.ru/articles/article/8150/>)

10. Youth and social networks: impact, risks (<https://worldsciencepub.com/index.php/sicmri/article/view/3140>)

**Elnur Badalzada Rovshan oghlu**

### **Digital Ethnography: Communication Patterns of At-Risk Youth on Social Networks and Analysis of Virtual Behavior Data**

**Summary:** This article analyzes the communication patterns, symbolic codes, and virtual behavior indicators of at-risk youth on social networks through digital ethnography and a mixed-methods approach. It explains how online disinhibition, visibility capital, coded language, visual status markers, and group psychology shape risky behavior in digital environments. The aim is to provide a scientific framework for transforming platform behavior data into measurable indicators for early warning and preventive intervention within ethical boundaries. The article emphasizes the importance of a “digital prevention” model based on anonymized trend monitoring rather than individual labeling.

**Key words:** digital ethnography, social networks, at-risk youth, communication patterns, virtual behavior, digital prevention.

**Эльнур Бадалзаде Ровшан оглу**

### **Цифровая этнография: модели коммуникации молодежи из группы риска в социальных сетях и анализ данных виртуального поведения**

**Резюме:** В статье с позиций цифровой этнографии и смешанной методологии анализируются модели коммуникации, символические коды и показатели виртуального поведения молодежи из группы риска в социальных сетях. Рассматривается, как эффект онлайн-растормаживания, капитал видимости, шифрованный язык, визуальные маркеры статуса и групповая психология влияют на рискованное поведение в цифровой среде. Цель исследования – представить научную рамку, позволяющую преобразовывать данные платформенного поведения в измеримые индикаторы для раннего предупреждения и профилактического вмешательства в этических пределах. В статье подчеркивается важность модели «цифровой профилактики», основанной не на маркировке отдельных лиц, а на анонимизированном мониторинге тенденций.

**Ключевые слова:** цифровая этнография, социальные сети, молодежь из группы риска, модели коммуникации, виртуальное поведение, цифровая профилактика